

Dancs Szabolcs

Ismét az ETO hasznáról – az új elektronikus kiadás előkészületeinek fényében

Az információkereső nyelvek mint a tartalmi visszakeresés legfontosabb eszközei

A könyvtár alapvető feladatai közé tartozik, hogy segítse a felhasználót az információ gyors megtalálásában, gyűjteményét a célnak megfelelően rendszerezze, illetve, hogy gondoskodjon a sokrétű visszakeresést lehetővé tevő tartalmi feltáró eszköz(ök)ről. A könyvtárak alapvetően kétféle információkereső nyelvet használnak a dokumentumok tárgyi alapú visszakeresésének biztosítására: természetes nyelvi elemekből épülő hierarchikus tárgyszó-rendszereket, valamint a tartalmat kódok (jelzetek) alkalmazásával kifejező mesterséges nyelveket, amilyen az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) vagy a Dewey-féle osztályozás. A kétféle – analitikus és szintetikus – megközelítés ötvözése, a kétdimenziós visszakeresés alkalmazása adja a találatok optimumát. Az ETO-t emellett világszerte használják a nemzeti bibliográfiákban fellelhető dokumentum-leírások rendszerezésére, így az Országos Széchényi Könyvtár is az ETO alapján csoportosítja a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* tételeit. Magának az ETO-nak a létrejötté a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet által megálmodott világbibliográfia céljához kötődik.

Az ETO mai hazai állapota

A korábban szabványként megjelentetett Egyetemes Tizedes Osztályozás intézményes fejlesztése hazánkban 1993-ban megszűnt. Ennek előzménye, hogy az előző évben az ETO-t fejlesztő Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (Fédération International Information de la Documentation, FID) szerepkörét egy hágai profitérdekelte cég, az ETO Konzorcium (UDC Consortium) vette át.

1993-ban az OSZK a Magyar Könyvtárosok Egyesületével karöltve szervezett egy országos konferenciát az ETO továbbfejlesztésének kérdéséről. Ezen a nagyobb könyvtárak igazgatói és feldolgozó munkatársai vettek részt, akik végül az OSZK-t és a Könyvtártudományi és Módszertani Központot (a mai Könyvtári Intézetet) kérték fel, hogy legyen a fejlesztési iroda létrehozója és gazdája, valamint javaslat született az ETO Konzorciumhoz való csatlakozásra. A KMK keretében felállított ETO-iroda 1995-ben a Nemzeti Kulturális Alaptól egymillió forintos egyszeri támogatást kapott, az összegből megvásá-

rolták a konzorciumtól az ETO teljes adatbázisát (az ún. mesterállományt), majd ennek fordításával, illetve adaptálásával készülhetett el a 2006-ban megjelent ETO-középkiadás. További említendő fejlemény, hogy 2003-ban az ETO középkiadásának jelzetei a magyarzatokkal és mutatószavakkal együtt az OSZK teaurusz/Köztauruszba is bekerültek.

Az ETO fejlesztésének szükségessége

Ami az ETO használatának és fejlesztésének szükségességét illeti, 2006 végén még teljes szakmai konszenzus uralkodott e tárgyban, ekkor került sor ugyanis arra a Könyvtári Intézet által összehívott értekezletre, amelyen a nagykönyvtárak képviselői letették voksukat az ETO további alkalmazása, illetve az új kiadásra való – 2008. január 1-jei hatállyal történő – áttérés mellett. Hogy szüksége van-e egyáltalán a magyar könyvtáraknak az ETO-ra, ez a kérdés már korábban, 1999-ben is felvetődött, amikor Csapó Edit és Fejős László szondázták a szakvéleményt a szakmai levelezőlistán, a KATALIST-en keresztül.¹

A vita során a szakma jeles képviselői több érvet is felsorakoztattak az ETO fenntartása mellett: az egyik legfontosabb érv a rendszer nyelvfüggetlensége volt. Ennek révén nyelvi heterogén rendszerekben is kereshetünk anélkül, hogy minden nyelvi alakra külön-külön keresnénk, illetve hogy egyáltalán ismernénk az információforrások nyelvét. E képesség manapság a rendszerek átjárhatósága okán még szélesebb körben kihasználható, illetve az ETO-állományokhoz kapcsolt tárgyszó-jegyzékek miatt még fokozottabban érvényesül. Egyáltalán nem lényegtelen szempont, hogy – az ellenkező értelmű előfeltevésekkel szemben – az ETO alkalmazása végfelhasználói oldalról nem igényli a rendszer bármilyen szintű ismeretét; ahogy a téma egyik jeles szakértője, Traugott Koch fogalmaz: „*Az elidegenítő numerikus és alfanumerikus jelzeteket a háttérben, a felhasználótól rejtve lehet használni*”. Mindez közelebbről azt jelenti, hogy a felhasználó természetes nyelven fogalmazza meg a keresőkérdést, majd az ETO megfelelő jelzeteihez illesztett természetes nyelvi kifejezések révén jut el a keresett információ(forrás)hoz.

Az ETO-t a KATALIST-en folytatott vita hozzászólói jellemzően összevetették az – azt egyesek szerint kiváltó – tárgyszó-rendszerekkel (teauruszokkal). Fontos, hogy bár ez utóbbiak is polihierarchikus rendszerek, az ebből adódó képességük azonban – az ún. csoportképzés tekintetében – a mai napig rendelkezésre nem álló technológiai megoldások miatt egyáltalán nem érvényesül. Egy példával megvilágítva: ha szeretnénk látni az állattenyésztéssel kapcsolatos összes szakirodalmat, akkor lekérdezzük a 636-tal kezdődő ETO-jelzeteket. Ebben benne lesz a 636, mint állattenyésztés, a 636.1 (lótenyésztés), a 636.2 (szarvasmarha), sőt a 636.234.2 (Holstein-fríz marha) és így tovább.* Tárgyszavazás esetében azonban minden tárgyszónál le kell kérdezni a találatokat, külön az állattenyésztésre, külön a szarvasmarha-tenyésztésre, a lótenyésztésre, a sertés-tenyésztésre stb. Ehhez ráadásul először definiálni kell, mely tárgyszavak is tartoznak a kereséshez. Ahogy Vajda Erik fogalmaz: „*az ETO-t használva könnyű a »közlekedés« a hierarchia szintjei között, könnyű a nagyobb terjedelmű fogalmak szerinti információkeresés*”. Vajda Erik mellett többen is említik, hogy az ETO mellett érdemes más, természetes nyelvű információkereső nyelveket is alkalmazni, hiszen e rendszerek jól kiegészítik egymást.

* A példát köszönöm Rimár Miklósnak, az OSZK Kurrens Feldolgozó Osztálya osztályvezető-helyettesének.

A kérdés nemzetközi megítélése szempontjából is fontosak Barátné Hajdu Ágnesnek, az ETO Konzorcium Kiadói Testülete tagjának – a 2014 januárjában a téma körül újra fellángoló vitában elhangzó – gondolatai³, amelyek felhívják a figyelmet arra, hogy az ETO Konzorcium által fejlesztett UDC Summary 51 nyelven hozzáférhető, valamint a konzorcium kezdeményezése nyomán elinduló fejlesztés jelentőségét a napi 15 ezres látogatottság is megerősíti. Barátné Hajdu Ágnes hozzáteszi: „*Használhatóságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a könyvtári környezetben túl számos múzeum, levéltár, vagy más dokumentációs gyűjteménnyel rendelkező cég, mint pl. a BBC is használja.*” További két példa a hozzászólásból: Spanyolországban jogszabály írja elő az ETO használatát és fejlesztését; a cseh nemzeti könyvtárban pedig napi szinten foglalkoznak az ETO fordításával, fejlesztésével. A régió országainak nemzeti könyvtáraiban egyébként is bevett dolog az ETO alkalmazása; más országokban, így például az Egyesült Államokban, az ETO-hoz hasonló Dewey-féle tízes osztályozás (TO) használatos. (Az ETO voltaképp ez utóbbinak a továbbfejlesztett változata.) Piros Attila egy cikkében⁴ arra hívja fel a figyelmet: „*Csak Európában több mint 140 000 könyvtár állományát indexelték vele, és olyan nagy gyűjtemények feltárására használták, mint például (...) az Orosz Tudományos Akadémia Tudományos és Műszaki Információs Intézet (VINITI RAS), a Szlovák Nemzeti Könyvtár vagy a Svájci Könyvtárak és Információs Központok Hálózatához (NEBIS) tartozó 140 könyvtár állománya.*” Említést érdemel, hogy a nemzeti könyvkereskedelem az ETO-hoz hasonlóan felépülő kódrendszert (Thema) alkalmaz a kiadványok osztályozására.⁵ Arra is van – magyarországi – példa⁶, hogy az ETO-ra épülő üzleti célú keresőrendszert hoznak létre. Ez is mutatja, hogy a könyvtári területen túlmutatóan is komoly felhasználási potenciál rejlik az Egyetemes Tizedes Osztályozásban.

Az ETO – éppen az említett csoportképzés okán is – nagy mértékben segíthet olyan feladatok ellátásakor, amelyekre nem is kínálkozik számunkra egyéb eszköz. Erre hívja fel a figyelmet a témához fűzött hozzászólásában Koltay Klára, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár főigazgató-helyettese: az ETO segítségével lehetséges statisztikai kimutatást készíteni a könyvtárközi kölcsönzések tematikus eloszlásáról, e rendszer ad támpontot ahhoz, hogy a raktárban szakterületi állományokat válogassanak le pl. egy költözés előkészítésekor stb.⁷ Itt érdemel említést még egy igen fontos tényező: könyvtárak jelentős részében az ETO az alapja a dokumentumok rendszerezésének mind a raktárban, mind a szabadpolcokon (lásd erről bővebben az ETO magyarországi használatáról szóló felmérés – későbbiekben publikálásra kerülő – eredményeit).

Meggyőző szakmai érveket vonultatott fel a vitákban a terület egy másik szaktekintélye, Ungváry Rudolf,⁸ felhívva a figyelmet arra, hogy az ETO-ban rejlő lehetőségeket a mai információs technológia a megfelelő fejlesztések alkalmazásával még inkább felszínre hozhatja. Ugyanis az ETO-jelzetállomány gépileg olvasható módon áll rendelkezésre, és – a korábbi fejlesztéseknek hála – a jelzetek mutatószavakkal, szöveges magyarázatokkal egészülnek ki, valamint összekapcsolódnak. Ezeket a jól strukturált adatokat a korszerű könyvtári rendszerek képesek befogadni és kezelni. Az egyes jelzetek mögött természetes nyelvi elemek sokasága sorakozik, illetve irányítja a releváns találatok irányába a keresést. Más szóval, a korszerű könyvtári rendszerben a felhasználó nem feltétlenül a mesterséges jelzetek szerinti keresésre kényszerül, hanem az ETO mutatószavait látva, továbbá az ETO magyarázatainak szövegszavai alapján is megfogalmazhatja a keresőkérdését. Olyan összetett fogalmi keresések definiálhatók, amelyek korábban nem eredményeztek használható találati halmazt. A teauruszokhoz való illeszkedés, a rendszerek közötti átjárhatóság

got biztosító MARC-formátum alkalmazása támogatja a többnyelvű visszakereséseket, és közelebb visz a valamikor végső célként meghatározott világkatalógus megvalósításához. Ennek mind tudományos, mind nemzeti szempontú jelentősége felmérhető.

A könyvtári célokon részben túlterjeszkedő, de igencsak fontos célokra és törekvésekre hívja fel a figyelmet Aida Slavic, az ETO vezető szerkesztője az OSZK-nak címzett levelében: *„Rengeteg kutató, tudós, hivatásos tolmács vagy fordító alkalmazza az ETO-táblákat terminológiai forrásként. Sokan, akik más indexelő nyelvekkel dolgoznak (tezauruszokkal, speciális osztályozási vagy tárgyszó-rendszerekkel) az ETO-t használják terminológiai összehasonlításokra stb. Könyvtár szakos vagy információtudománnyal foglalkozó hallgatók, webfejlesztők kérnek hozzájárítást az ETO online kiadásához a különböző projektjeik miatt. Nemrégiben idegtudománnyal foglalkozó egyetemi tanszékek kértek ETO-adatokat a kutatási projektjeikhez. Az ETO iránt az adatbázisszattal és vizualizációval foglalkozó IT-szakemberek ugyancsak érdeklődést mutatnak. Megfontolandó, hogy a rendszer elérhetővé tételével az alkalmazás területei is bővíthetnek, és az ETO hasznos eszköze lehet például a szakkifejezések magyar nyelvi standardizálásának, elterjesztésének, az új terminusok bevezetésének.”*

Az ETO-ról fontos elmondanunk, hogy előnyt jelent nemzetközisége, géppel olvashatósága; egyetemessége okán pedig kitüntetett szerepet kap az olyan jelentős együttműködésekben, mint amilyen a világbibliográfia megvalósításához legközelebb álló WorldCat.

A tudásszervezés kiváló szakembere, Birger Hjørland a Google-lal való összehasonlításban emeli ki a könyvtári osztályozás megkerülhetetlenségét, jelezve, hogy az üzleti alapú visszakereső-rendszerek nem tekinthetők se semlegesnek, se objektívnak: *„A keresőgépek esetében lehetséges, hogy különböző találatok vagy rangsorolások elérésére kalibrálják őket. Ennek eléréséhez vagy arra, hogy értékeljük ezeket a rendszereket, szükségünk van osztályozásra, amely megmutatja, hogy mit kellene megtalálnunk. (...) Az osztályozás kategóriái egyszerűen a releváns információ szolgáltatásának ismérveivel azonosak.”*

Összefoglalásként fontos kiemelnünk, amire a szakemberek, többek között Ungváry Rudolf, ugyancsak felhívják a figyelmet: az ETO alkalmazása melletti szakmai érvelés az információkereső nyelvek világában való jártasságot, megfelelő elmélyülést feltételez. A rendszer nemzetközi, a könyvtári területen messze túlterjeszkedő elterjedtsége ugyanakkor önmagában is bizonyító erejű a hasznosságot illetően.

Az ETO használata ma Magyarországon

A Magyar Országos Közös Katalógusba (MOKKA) feltöltő könyvtárak túlnyomó többsége használ ETO-jelzetet. Jóllehet a rendszer duplumszűrő algoritmusai miatt egészen pontos adatokat ebben a vonatkozásban nem lehet lekérdezni, az jól látszik, hogy a feltöltő ún. rekordgazda tagkönyvtárak leírásaiban jelentős arányban fordul elő ETO-jelzet, és a 33 legaktívabb feltöltő intézmény esetében az ETO-zott rekordok száma tízezer fölötti. Elsősorban az egyetemi és szakkönyvtárak jeleskednek a jelzetadásban, de ETO-zik például a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a Könyvtárelátó (KELLO) is.

Az ETO-jelzetek és ETO-kiadások aktív könyvtári alkalmazását támasztja alá a Könyvtári Intézet friss felmérése, amely az Országos Könyvtári Szabványosítási Bizottság felkérésére készült 2016 első negyedében. A felmérés tanulságait kollégáim összegzik, és a közeli jövőben publikálni fogják. Annyit azért előzetesen itt is elmondhatunk, hogy a katalógusaiban tartalmi információt szolgáltatató 207 könyvtárból 188-an (mintegy 91%) nyilatkoztak úgy, hogy használják az ETO-t vagy az ETO-ból képzett szakrendi

jelet. Számomra a tanulságok közé tartozik az is, hogy a rendszeres felhasználók ETO-ról alkotott fogalmai gyakran letisztultabbak, valamint a rendszer árnyaltabb megítélését teszik lehetővé, mint a hétköznapi könyvtári realitásoktól elrugaszkodott elméleti megközelítések.

Az ETO-fejlesztés és -publikálás lehetséges modelljei

Az újabb ETO-kiadások magyar nyelven való megjelentetésének fontosságához nem férhet kétség. Kérdéses lehet azonban, melyek a kiadás praktikus, egyszersmind költséghatékony keretei. A cikknek nem célja az egyes modellek részletekbe menő ismertetése, annyit azonban érdemes elmondanunk, hogy a szóba jövő elképzelések közül az OSZK a – saját tulajdonú – Relex névtér-kezelő alkalmazás felhasználását tartja a célra leginkább alkalmasnak. E megoldás előnye, hogy a rendszer egyaránt alkalmas polihierarchikus tárgyszó-rendszerek (tezauruszok) építésére és az ETO Konzorcium által rendelkezésre bocsátott mesterállomány gondozására és publikálására MARC adatcsere-formátumban, valamint a kétféle feltáró eszköz összekapcsolására, ezáltal még hatékonyabb kiaknázására. Nem mellesleg a Relex eleve tartalmazza a Köztauruszt, az OSZK által fejlesztett, a nemzeti könyvtárban és a közművelődési könyvtárakban a dokumentumok tartalmi feltárásához és kereséséhez használt magyar nyelvű tárgyszó-rendszert. A két információkereső eszköz (ETO és Köztaurusz) összekapcsolása révén az ETO-jelzeteket a hozzájuk tartozó tárgyszavak vagy a magyarázatok szövegszavai alapján is kereshetnénk majd, más szóval: a felhasználó a Köztauruszból kiindulva rátalálhatna a keresett ETO-jelzetre. Ugyanakkor a Relex MARC-formátumú összetett ETO- és tárgyszóexportjának állományát minden korszerű könyvtári rendszer át tudja venni, hogy attól kezdve keresőrendszerében mind a jelzetek, mind a hozzájuk kapcsolódó mutatószavak/deszriptorok, mind a jelzetmagyarázatok szövegszavai, mind a tezaurusz tárgyszavai felhasználhatók legyenek a végfelhasználóknak. Nem utolsó szempont, hogy a Relex révén az ETO-jelzettelemek a Nemzeti Névtérbe is beépülhetnek.

Zárszó

Az Országos Könyvtári Szabványosítási Bizottság foglalkozik az ETO fejlesztésének és megjelentetésének kérdésével. Szándékunk szerint az új fejleményekről, a megvalósulás technikai körülményeiről a későbbiekben a szakajtóban tájékoztatjuk az érdeklődő szakmai közönséget.

JEGYZETEK

1. Fejős László: Kell-e még az ETO? Vita a könyvtárosok Katalist levelező fórumán (Összegzés). *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 9(3). 2000. pp. 23-40. – <http://ki.oszk.hu/3k/19972006/valcikkek/valcikkek0003/fejos.html> (Megtek.: 2016. április 11.)
2. Koch, Traugott: Az internetforrások tökéletesebb leírásához, szervezéséhez és kereséséhez alkalmas osztályozási rendszerek használata, *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 47(3). 2000. pp. 119-128. – http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=1346&issue_id=17 (Megtek.: 2016. április 11.)
3. Barátné Hajdu Ágnes: Tárgyszó vagy ETO (is). *Katalist*, 2014. január 3. – <https://listserv.niif.hu/pipermail/katalist/2014-January/030073.html> (Megtek.: 2016. április 11.)

4. Piros Attila: Az ETO alapú számítógépes információkeresés egy új megközelítése. Könyvtári Figyelő, 60(2). 2014. pp. 156–166. – http://epa.oszk.hu/00100/00143/00091/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2014_2_156-166.pdf (Megtek.: 2016. április 11.)
5. Thema – the subject category scheme for a global book trade. EDItEUR. Standards. – <http://www.editeur.org/151/thema/> (Megtek.: 2016. április 11.)
6. Németh Rita: Könyvtári és kiadói adatbázisok együttműködése (és annak előnyei). NETWORKSHOP, 2016. március 31. – <https://conference.niif.hu/event/5/session/10/contribution/70> (Megtek.: 2016. április 11.)
7. Koltay Klára: Tárgyszó vagy ETO (is). Katalist, 2014. január 3. – <https://listserv.niif.hu/pipermail/katalist/2014-January/030074.html> (Megtek.: 2016. április 11.)
8. Ungváry Rudolf: Tárgyszó vagy ETO (is). Katalist, 2014. január 3. – <https://listserv.niif.hu/pipermail/katalist/2014-January/030075.html> (Megtek.: 2016. április 11.)
9. Hjørland, Birger: „Is classification necessary after Google?” In: Journal of Documentation, vol. 68. 2012. no. 3. p. 299–317. Töm.: Koltay Tibor – <http://ki.oszk.hu/kf/2013/04/szuksegvan-e-az-osztalyozasra-a-google-utani-korban/> (Megtek.: 2016. április 11.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barátné Hajdu Ágnes: A magyar ETO kiadás munkálatai. Hazai és nemzetközi tapasztalatok. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 16(2) 2007. pp. 20-39.
- Fejős László: Az ETO-vita összegzése. Katalist, 2000. február 15. – <https://listserv.niif.hu/pipermail/katalist/2000-February/000510.html> (Megtek.: 2016. április 19.)
- Fejős László: Tizenöt évvel az utolsót követően megjelent az ETO új kiadása. Könyvtári Levelező/lap, 2006. 6.sz. pp. 9–11.
- Marton József, Prokné Palik Mária: Adatbázis transzformációalapú kereshetőség javítása: ETO-kereshetőség a BME OMIKK Aleph rendszerében. Tudományos és Műszaki Tájékoztató, 56(2). – http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5057&issue_id=501 (Megtek.: 2016. április 19.)
- Mándy Gábor: Régi ETO, új ETO. Könyvtári Figyelő, 2011/2. 2011. július. – <http://ki.oszk.hu/kf/2011/07/regi-eto-uj-eto/> (Megtek.: 2016. április 19.)
- Prokné Palik Mária, Ungváry Rudolf: Észrevételek Mándy Gábor tanulmányához [Régi ETO – új ETO] Könyvtári Figyelő. 2011/3. 2011. február. pp. 333–336. – <http://ki.oszk.hu/kf/2011/07/eszrevetelek-mandy-gabor-tanulmanyahoz/> (Megtek.: 2016. április 19.)
- Ungváry Rudolf: Az ETO helyzete Magyarországon. Networkshop 2014. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Szentágotthai János Kutatóközpontja, 2014. április 23.–25. https://videotorium.hu/hu/recordings/details/8410,Az_ETO_helyzete_Magyarorszagon (Megtek.: 2016. április 19.)
- Networkshop 2014 [elektronikus dok.] : [Pécs], 2014. április 23.–25. / [rend., közread. a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Intézet, Hungarnet Egyesület] http://nws.niif.hu/ncd2014/?_ga=1.243725829.1256184114.1424339593 (Megtek.: 2016. április 19.)
- Ungváry Rudolf: Az ETO szükségessége. Iskolakultúra, 2000. április. pp. 27-31. – http://epa.oszk.hu/00000/00011/00037/pdf/iskolakultura_EPA00011_2000_04_027-031.pdf (Megtek.: 2016. április 19.)
- Ungváry Rudolf: Információkereső teauruszok és az ETO kompatibilitási kérdései. Teaurusz és ETO megfeleltetése. Networkshop 2003. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2003. április 14–17. – https://videotorium.hu/hu/recordings/details/821,Informaciokereso_teauruszok_es_az_ETO_kompatibilitasi_kerdesei_Teaurusz_es_ETO_megfeleltetese (Megtek.: 2016. április 19.)
- Networkshop 2003. [elektronikus dok.] : [Pécs], 2003. április 14. – 17. / [rend., közread. a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Intézet, Hungarnet Egyesület] – <http://nws.niif.hu/ncd2003/index.htm> (Megtek.: 2016. április 19.)